

повідях керівників розкопок **Є.Ф. Редіної** (Одеса) та **Е. Панучі-Владики**, а також **Я. Бодзека**, **В. Маховського** (Краків) було узагальнено результати досліджень цієї пам'ятки за останні роки. В інших виступах польських колег було розглянуто соціально-культурні аспекти організації сакрального простору на некрополі (**Я. Хохоровський**) та антропологічний матеріал некрополя (**К. Качановський**). Низку доповідей було присвячено окремим категоріям знахідок — монетам (**Я. Бодзек**), амулетам (**Г. Лачек**), сіроглиняній кераміці (**А. Коваль**), побуту поселенців (**М. Каня**) та перспективам підводних досліджень (**М. Чех**).

На конференції було заслухано ще дві доповіді, які безпосередньо не стосувалися її те-

матики, проте викликали неабиякий інтерес у присутніх. Йдеться про доповіді **В.М. Станко** «Дослідження пізньопалеолітичного комплексу в долині р. Бакшали в степовому Побужжі» та **В.П. Ванчугова** «Найдавніші фібули Північного Причорномор'я». Матеріали конференції будуть опубліковані окремою збіркою.

Так завершилася велика спільна науково-просвітницька акція Одеського археологічного музею НАН України і низки наукових установ Польщі, що стала яскравим заключним акордом у проведенні року України в Польщі та надійною запорукою подальшої плідної співпраці музеєзнавців та археологів-науковців двох країн.

Одержано 25.10.2006

О.Б. Супруненко, С.А. Скорий, В.В. Приймак

ДО 100-РІЧЧЯ ВИВЧЕННЯ БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА

2006 р. був ювілейним для історії археологічного вивчення Більського городища — найвеличнійшого укріпленого поселення доби раннього залізного віку на території не лише України, а й Європи в цілому. Грандіозні розміри пам'ятки (близько 5013 га), добре збережена оборонна система у вигляді високих валів і глибоких ровів, що тягнулися на десятки кілометрів, здавна збуджували уяву місцевого населення і не залишали байдужими мандрівників, фортифікаторів, освічених любителів старожитностей. Однак початок посправжньому наукового дослідження Більського феномену поклав відомий російський археолог Василь Олексійович Городцов, який у 1906 р. здійснив порівняно невеликі розкопки на Західному і Великому укріпленнях Більського городища, а також кількох курганних некрополів, розташованих поблизу. Отримані матеріали дали змогу однозначно віднести поселення і супутні йому некрополі до скіфської епохи.

Історія вивчення Більського городища та його округи налічує немало важливих відкриттів і славних імен представників вітчизняної археологічної науки, але особливе місце в ній, безумовно, посідає професор Борис Андрійович Шрамко, який пов'язав, по суті, все своє наукове життя з цією видатною пам'яткою. Протягом май-

же чотирьох десятиліть (1957—1994) експедицією Харківського державного (пізніше — національного) університету під його керівництвом на Більському городищі було проведено безпрецедентні за своїм обсягом археологічні роботи (це насамперед стосується Східного укріплення, хоча увагу було приділено й вивченню системи оборони на різних її ділянках і розкопкам поховальних пам'яток на території та поблизу городища тощо). У підсумку дослідники отримали дані, що проливають світло на найрізноманітніші сфери життєдіяльності мешканців Більського городища, зокрема, побут, господарські заняття, соціальну структуру, культову практику, поховальний обряд та ін. Найважливіші результати та висновки робіт викладено Б.А. Шрамком у монографії, присвяченій цій пам'ятці. Серед них принципове значення для вивчення скіфської епохи мають два положення: визначення історичного місця Більського городища як центру регіональної поселенської системи басейну р. Ворскла (переддержавного утворення) і зіставлення його з містом Гелон, де проживали племена будинів і гелонів, про що повідомляє Геродот.

Крім того, за роки досліджень Більського городища сформувалася школа спеціалістів-скіфологів, які відіграли важливу роль у вивченні лівобережних старожитностей скіфської доби (В.П. Андрієнко, Ю.М. Бойко, А.О. Моруженко, В.С. Радзівська, І.Б. Шрамко та ін.). Слід за-



Учасники Більської конференції біля приміщення Котелевської районної Ради. Фото О.В. Тіткова

значити, що разом із Б.А. Шрамком у розкопках Більського городища брали участь відомі російські скіфологи, зокрема московський професор Б.Н. Граков.

На початку 1990-х рр. практично одночасно на Більському городищі та в його окрузі розпочали роботу кілька археологічних експедицій: Українсько-німецька (керівники Р. Ролле, В.Ю. Мурзін, [Є.В. Черненко], С.В. Махортих), експедиції Центру охорони та досліджень пам'яток археології. Управління культури Полтавської облдержадміністрації (керівник О.Б. Супруненко), Харківського палацу дитячої та юнацької творчості (керівник І.Б. Шрамко), Полтавського державного педагогічного університету (керівник П.Я. Гавриш). Основну увагу дослідників було зосереджено на дослідженні найменш вивчених пам'яток та об'єктів — Західного та Великого укріплень Більського городища, а також курганних некрополів у межах Великого укріплення і могильників, розташованих поблизу поселення.

Підбиттю підсумків багаторічних робіт із вивчення Більського феномену і визначенню перспектив його подальших досліджень було присвячено Міжнародну наукову конференцію «Більське городище у контексті вивчення старожитностей раннього залізного віку Європи», що відбулася 7—9 червня 2006 р. у смт Котельва Полтавської обл. (поблизу якої і розташований Більський археологічний комплекс — пам'ятка археології національного значення). Організували конференцію Управління культури і туризму Полтавської облдержадміністрації, Полтавський обласний центр охорони та досліджень пам'яток археології, Історико-культурний заповідник «Більськ», за участі котелевських районної і селищної рад і котелевсь-

кої райдержадміністрації. Певний внесок у підготовку конференції зробив й Інститут археології НАН України, що був одним із активних ініціаторів проведення заходу.

У роботі наукового форуму взяли участь понад 40 дослідників із 10 міст. Найбільші делегації прибули з Полтави та Києва. Закордонних колег представляв відомий польський дослідник, директор Інституту археології Ягеллонського університету професор Ян Хохоровські. Через різні об'єктивні причини у роботі конференції не змогли взяти участь деякі вчені, зокрема з Росії.

Традиційно з теплими привітаннями до учасників конференції звернулися представники державних адміністрацій і рад різних рівнів: Полтавської і Сумської облдержадміністрацій, Полтавської обласної ради, Котелевської райдержадміністрації і районної ради.

На пленарному засіданні було заслухано низку доповідей, присвячених історії вивчення археологічного комплексу (*О.Б. Супруненко*), основним підсумкам вивчення Більського городища (*Б.А. Шрамко, І.Б. Шрамко*), в тому числі силами Українсько-німецької експедиції (*С.В. Махортих, Р. Ролле*), загальним питанням скіфознавства і Більського городища в контексті вивчення старожитностей скіфського часу Східної та Центральної Європи (*С.А. Скорий, Я. Хохоровські*), охоронним дослідженням в окрузі Більського городища у 2005 р. (*В.В. Приймак*). Дві доповіді хронологічно нібито «випадали» із тематики раннього залізного віку («Мезо-неолітичні пам'ятки в окрузі Більського городища» (*І.М. Гавриленко*), «Більськ та Котельна за козацької доби» (*В.О. Мокляк*)), але вони органіч-

но доповнили наші знання щодо історії регіону.

На конференції працювали дві секції: «Археологія скіфського часу» та «Археологія середньовічної доби». На першій із них було заслухано 11 доповідей і повідомлень, що висвітлювали результати робіт на конкретних поховальних пам'ятках території та округи Більського городища, Поворскля і Дніпровського Лівобережжя в цілому (*І.М. Кулатова, С.А. Скорий, О.Б. Супруненко; О.В. Коваленко, Р.С. Луговий; Л.М. Лугова*) або поселенських (*П.Я. Гавриш; А.В. Гейко; Д.В. Каравайко; Є.М. Осадчий, А.В. Коротя, Ю.М. Берест; І.В. Головка; В.М. Верещака, Р.С. Луговий; А.І. Охріменко*), а також присвячених тим чи іншим категоріям чи виробам матеріальної культури скіфського часу (*С.С. Безсонова, О.Є. Фіалко, І.Б. Шрамко, С.А. Задніков, С.В. Масвська, А.В. Артем'єв, А.Л. Щербань, В.М. Троцька, О.В. Сидоренко, В.В. Шерстюк* та ін.).

На секції «Археологія середньовічної доби» було заслухано доповіді й повідомлення про вивчення раньо- та пізньосередньовічних старожитностей у Середньому Поворсклі та на Лівобережжі Дніпра (*Р.В. Терпиловський, М.В. Любичев, В.В. Приймак, В.М. Приймак, О.В. Євлевський* та ін.).

Слід зазначити, що більшість доповідей були цікавими і важливими, а самі доповідачі продемонстрували досить високий науковий рівень (це стосується і групи молодих колег), що засвідчили численні запитання й оцінки, висловлені під час обговорення.

Дуже важливою подією у межах конференції стало науково-практичне засідання, проведене організаторами безпосередньо на Більському городищі та пам'ятках його округи. Учасники конференції оглянули Східне і Західне городища, а також частково Велике укріплення, здійснили поїздку на курганний могильник в ур. Скоробір. Дослідники Більського городища мали змогу розповісти колегам про останні розкопки тих чи інших ділянок укріплень і курганних некрополів. Так, про роботи на Західному укріпленні Більського городища розповіли *І.Б. Шрамко, С.А. Задніков і П.Я. Гавриш*, про розкопки поселень в ур. Лісовий Кут у межах Великого укріплення — *С.А. Скорий*, дослідження курганів Перещепинського некрополя — *О.Б. Супруненко і С.В. Махортих*. Про результати військово-інженерних спостережень щодо фортифікаційних споруд Більського городища доповів представник Академії Генерального штабу Міністерства оборони України полковник *В.М. Грицюк*. Учасникам конференції було продемонстровано розріз ділянки оборонної системи Великого укріплення, отриманий у процесі рятівних розкопок, проведених силами співробітників Історико-культурного заповідника «Більськ» (керівник *В.В. Приймак*). Учасники засідання відвідали природні та істо-

ричні об'єкти округи городища, про які розповів *А.І. Охріменко*.

Органічним доповненням до роботи ювілейної конференції стало засідання Координаційної ради з вивчення Більського городища і його округи, що відбулося у Котельві. На ньому члени Ради (керівник — заступник директора Інституту археології НАН України, д.і.н *Д.Н. Козак*, всі дослідники Більського городища, професори *Р. Ролле* та *Я. Хохоровські*), розглянули низку організаційних питань і заслухали всі пропозиції та побажання. Найбільший інтерес викликала пропозиція щодо необхідності розробки єдиної наукової концепції для перспективних багаторічних досліджень Більського городища та його округи, у якій має бути враховано всю наявну інформацію про пам'ятку, наукові інтереси вчених і визначено найактуальніші питання майбутніх археологічних робіт, розв'язання яких передбачає координацію роботи всіх експедицій, що досліджують Більський археологічний комплекс. Насамперед було запропоновано створити єдину уніфіковану систему оформлення польової документації, видавати щорічний науковий збірник, у якому буде відбито результати робіт кожної із експедицій.

Надзвичайно позитивним моментом проведеної конференції стала публікація більшості заслуханих на засіданнях доповідей у двох випусках журналу «Археологічний літопис Лівобережної України» (№ 1—2/2005; № 1/2006), приурочених до її відкриття й оперативної підготовки науковими співробітниками Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації. Дві збірки праць до ювілею досліджень Більського городища було опубліковано й спеціалістами Інституту археології НАН України: «Більське городище та його округа» (Київ, 2006) та «Исследования совместной Украинско-немецкой археологической экспедиции у с. Бельск Котелевского района Полтавской области в 2005 году» (Київ, 2006). У перший день роботи конференції відбулася презентація цих видань і монографії *В.В. Приймака* та *Є.М. Осадчого* «Північний Схід Дніпровського Лівобережжя у кінці XVI—XVII ст.: (Історико-археологічні нариси)» (Полтава, 2006).

Організатори конференції потурбувалися і про культурну програму. Учасникам було надано можливість ознайомитися не лише з пам'ятками та архітектурними спорудами Котельви, а й художніми цінностями, передусім прекрасним зібранням живопису вітчизняних і західноєвропейських майстрів, що зберігається в Історико-художньому музеї с. Пархомівка Харківської обл. Крім того, група київських спеціалістів відвідала Інститут керамології та Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішні — одного із прославлених центрів української кераміки.

Отже, можна констатувати, що наукова конференція, присвячена 100-річчю від початку археологічних робіт на Більському городищі, пройшла на високому науковому рівні й, безумовно, стала черговим стимулом для подальших до-сліджень цієї видатної пам'ятки.

Користуючись нагодою, вважаємо за свій приємний обов'язок висловити ширю вдячність усім, хто допоміг організувати цей науковий форум і оточив його учасників теплом та увагою.

Одержано 03.11.2006

Н.М. Куковальська

ТРЕТЯ СУДАЦЬКА МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ

18—21 вересня 2006 р. у м. Судак (АР Крим) на базі відділу Національного заповідника «Софія Київська» — музею «Судацька фортеця» відбулася III Судацька міжнародна наукова конференція «Причорномор'я, Крим, Русь в історії та культурі».

Судацька фортеця розташована у напручуд мальовничій місцевості на чорноморському узбережжі Криму. Унікальне поєднання історії, багатого ландшафту, архітектурних та археологічних пам'яток VI—XV ст. Судацької фортеці дали підстави висунути пропозицію про внесення цього неповторного ансамблю до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а також започаткувати на базі цього музею з 2002 р. проведення міжнародних наукових конференцій.

У свою чергу, конференції поклали початок серії наукових збірників, що відбивають новітні наукові здобутки в галузі історії, археології, археографії і мистецтва, пов'язані з проблемами Криму, Великого Шовкового шляху, Візантії, Київської Русі й насамперед Судацької фортеці.

Результатом підготовки до III Судацької міжнародної наукової конференції 2006 р. став збірник статей «Причорномор'я, Крим, Русь в історії й культурі».

Тематика форуму охоплювала широкий спектр питань з археології, історії та культури народів Причорномор'я, Криму, Візантії, України-Русі від античності до нашого часу, а також проблеми охорони й музеєфікації пам'яток історії та культури, що обговорювалися на п'яти секціях: «Історія, археологія й архітектура середньовічної Сугдеї»; «Археологія та історія Криму й Північного Причорномор'я з найдавніших часів до пізнього середньовіччя (секції історії античності та середніх віків)»; «Візантія—Крим—Русь (євразійська вісь культурних

контактів)»; «Охорона архітектурно-історичних пам'яток».

Таке розмаїття напрямів засвідчує, що Судацька конференція набула широкого визнання, не в останню чергу й через вагомі та надзвичайно цікаві результати новітніх дослідницьких, пам'яткоохоронних і ремонтно-реставраційних робіт, що провадяться на пам'ятках заповідника.

Цей науковий форум викликав позитивний резонанс у наукових колах України. Спеціалісти мали змогу обмінятися науковим досвідом з питань спадковості у матеріальній та духовній культурі, методичного, архітектурного та технічного аспектів пам'яткоохоронної справи, а також започаткувати нові міжмузейні та міжрегіональні наукові відносини.

Минулого року виповнилося 60 років від дня народження відомого дослідника кримських старожитностей, доктора історичних наук Ігоря Авені-ровича Баранова, що стало приводом для приурочення III Судацької конференції пам'яті цієї людини, яка, на жаль, кілька років тому пішла з життя. Десятки років свого життя І.А. Баранов віддав дослідженню, реставрації та збереженню пам'яток Криму, серед яких і Судацька фортеця. З 1977 до 2000 рр. він керував Судацькою археологічною експедицією Кримської філії ІА НАН України. За цей період було проведено системні розкопки та архітектурні дослідження оборонних споруд Судацької фортеці, міських кварталів, найбільш значущих археологічних об'єктів на території городища, а також його околиці. Результатом роботи щорічних археологічних експедицій під керівництвом І.А. Баранова стало введення до наукового обігу нових, здебільшого унікальних матеріалів, що суттєво розширили уявлення про історію пам'ятки, поповнили фонди Національного заповідника «Софія Київська» та експозицію музею «Судацька фортеця», послу-